

**Eigenschappen van
hoogsensitieve personen
en relatie tot ontwikkelingspotentieel**

Elisabeth F.C. Umans

Nijmegen, november 2010
e.umans@ymail.com

Begeleider Prof. A.M.T. Bosman
Radboud Universiteit Nijmegen

INHOUDSOPGAVE

SAMENVATTING	4
1 INLEIDING	4
1.1 Achtergrondinformatie hoogsensitiviteit	4
1.2 Hoogsensitiviteit bij kinderen	4
1.3 Nieuwe Persoonlijkheidstheorie	4
1.4 Probleemstelling	6
1.5 Doelstelling	6
1.6 Opbouw van het verslag	6
2 LITERATUURONDERZOEK	8
2.1 Hoogsensitiviteit en andere veronderstelde eigenschappen, indeling I	8
2.1.1 Filosofisch/spiritueel	8
2.1.2 Sociaal-emotioneel	8
2.1.3 Kunstzinnig	8
2.1.4 Intelligentie/talent	9
2.1.5 Leren	9
2.1.6 Interesse	9
2.2 Dabrowski	9
2.2.1 Positive Disintegration	9
2.2.2 De 5 overexcitabilities van Dabrowski	10
2.3 HSP en relatie met persoonlijkheidstheorie Dabrowski, indeling II	11
2.3.1 Intellectueel/filosofisch (kenmerk 3 Dabrowski)	11
2.3.2 Artistiek/Creatief (Kenmerk 4 Dabrowski)	11
2.3.3 Intuïtief/empatisch/fijngevoelig (Kenmerk 5 Dabrowski)	12
2.3.4 Leren/Motivatie	12
2.3.5 Concentratie	12
2.3.6 Sociaal gedrag	12
3 PRAKTIJKONDERZOEK	14
3.1 Instrumenten	14
3.3 Onderzoeksvragen	14
3.4 Procedure	14
4 RESULTATEN VAN ONDERZOEK BIJ MIDDELBARE SCHOLIEREN	15
4.1 Resultaten gebaseerd op indeling I Hoogsensitiviteit en andere veronderstelde eigenschappen	15
4.2 Resultaten gebaseerd op indeling II HSP en relatie met persoonlijkheidstheorie Dabrowski	16
5. DISCUSSIE	17
5.1 Discussie betreffende hoogsensitiviteit en andere veronderstelde eigenschappen, indeling I	17
5.2 Discussie HSP en relatie met persoonlijkheidstheorie Dabrowski, indeling II	18
5.3 Slotoverwegingen	18
5.4 Conclusies uit het onderzoek	20
6 LITERATUURLIJST	21
BIJLAGEN	22

SAMENVATTING

Hoogsensitieve personen/kinderen (HSP/HSK) zouden een zorgvuldigere informatieverwerking hebben dan gemiddeld, daardoor staan zij meer stil bij alles en nemen in fijnere gradaties waar. Wel raken zij hierdoor eerder overprikkeld.

Een HSP/HSK is gevoeliger voor indrukken en heeft de neiging om veel dingen op te merken en diep te reflecteren alvorens te handelen. Daardoor zouden zij vaak invoelend, slim, intuïtief, creatief, nauwgezet en gewetensvol zijn.

In dit onderzoek wordt een uitweiding gegeven van de vermeende eigenschappen van HSK zoals die in de literatuur gevonden worden, met het doel om de eigenschappen aangaande hoogsensitiviteit te toetsen op juistheid.

Daar waar HSK door de heersende methoden onterecht in een neerwaartse spiraal terecht dreigen te geraken, is het goed om ook juist en nadrukkelijk stil te staan bij wat zij de maatschappij extra kunnen brengen, meer of anders dan de gemiddelde massa, in de situatie dat hoogsensitiviteit breed zou worden erkend.

Daarvoor wordt in dit onderzoek het ontwikkelingspotentieel beschouwd.

Er wordt daartoe een verhandeling gegeven over HSP en relatie met de persoonlijkheidstheorie van Dabrowski. Dabrowski was een Poolse psychiater die het ontwikkelingspotentieel van mensen bestudeerde. Ook wordt gericht op zoek gegaan naar handvatten om om te gaan met 'leren en sociaal functioneren'.

Met behulp van de diverse uitspraken die er gedaan zijn over HSP zijn er vragen voor de een vragenlijst samengesteld. De vragen zijn daarna afgenomen bij brugklasleerlingen van 2 middelbare scholen.

Uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat uitspraken over HSK, zoals gevonden in de bestaande literatuur, worden onderbouwd door dit onderzoek voor de categorieën 'filosofisch/spiritueel', 'kunstzinnig', 'sociaal-emotioneel'. Uitspraken binnen de categorieën 'leren', 'interesse en intelligentie', worden niet onderbouwd. Voor 'leren en sociale vaardigheden' zijn er geen aanvullende inzichten ten opzichte van hetgeen uit indeling I volgt. Met uitzondering van het enkele aspect 'concentratie'. Deze verdient speciale aandacht. Het is waarschijnlijk dat als de interesse wordt geprikkeld, deze nog beter is.

Aannemelijk en aantoonbaar is gemaakt dat HSK een extra ontwikkelingspotentieel hebben om zich persoonlijk verder te ontwikkelen dan een gemiddeld ander. Dit ontwikkelingspotentieel moet gevonden worden door interne drijfveren die veroorzaakt worden door vijf overexcitabiliteiten, waarover HSP/HSK beschikken. De overexcitabiliteiten betreffen zaken als intellect, beelddenkend vermogen, creativiteit, intuïtie en empathisch vermogen.

De bevindingen van dit onderzoek dienen zich te vertalen naar handvatten voor nieuwtijdsonderwijs.

1. INLEIDING

Sinds Aron in 1997 het begrip ‘hoogsensitiviteit’ introduceerde [ref.5], verschenen er naast haar boeken, ‘populair wetenschappelijke Hoogsensatieve personen’, ‘Hoogsensatieve personen in de liefde’ en ‘Het hoogsensatieve kind’ nog diverse andere boeken op de markt zoals ‘Hoogsensatieve leerlingen’ van Susanne Nieuwenbroek en ‘Overlevingsgids voor hooggevoeligen’ van Kyra Mesich [ref. 2, 3, 4, 8, 9].

Uit het feit dat er veel andere boeken over hoogsensitiviteit volgden, valt op te maken dat er een grote behoefte aan deze informatie bestaat. Dit valt ook op te maken uit het feit dat er informatiecentra en verenigingen opgericht werden, zoals het LiHSK (Landelijk Informatiepunt Hoogsensatieve kinderen) en de Vereniging Hooggevoelig Nederland. Dit is niet zo verwonderlijk want hoogsensitiviteit is een veel voorkomende eigenschap die onderkend is. Ongeveer 10 tot 15% van de mensen kan zichzelf tot de hoogsensatieven rekenen [ref. 3]. Voor Nederland alleen al hebben we het dan over ruim 2 miljoen mensen.

1.1 Achtergrondinformatie hoogsensitiviteit

‘Het begrip hoogsensitiviteit werd door Elaine en Arthur Aron in 1997 in de wetenschappelijke literatuur geïntroduceerd [ref. 5]. Door middel van een 7-tal studies heeft Elaine Aron het bestaan van dit temperament aangetoond. Zij komt tot de conclusie dat hoogsensatieve personen een zorgvuldigere informatieverwerking hebben dan gemiddeld. Zij raken hierdoor wel eerder overprikkeld. Ook zouden zij meer stilstaan bij alles, in fijnere gradaties onderscheiden of genuanceerder zien en denken. [ref. 3, p.27]. Naar aanleiding van haar uitgebreide onderzoek naar het fenomeen, concludeert Aron dat hoogsensitiviteit een biologische oorsprong heeft. Ook bij dieren komt deze eigenschap voor. Als verklaring stelt Aron dat er in de natuur zowel de sensitieven als de minder sensitieven nodig zijn om een populatie te laten overleven. De minder sensitieven nemen meer risico’s, maar daardoor vinden ze bijvoorbeeld wel eerder voedsel, terwijl de sensitieven dan weer een hogere overlevingskans zouden hebben dankzij hun voorzichtigheid [ref. 3].

In later onderzoek door Smolewska, McCabe en Woody, laten de auteurs zien dat de HSP-schaal uit drie componenten opgebouwd gezien kan worden, namelijk snelheid van prikkeling, esthetische gevoeligheid en lage sensorische drempelwaarde. Onderling correleren de componenten significant, zodat gesproken kan worden van hoogsensitiviteit als algemeen construct [ref. 11].

1.2 Hoogsensitiviteit bij kinderen

Tegenwoordig zijn er relatief veel kinderen in onze maatschappij die belast worden met een etiket. De algemene opvatting die er nu heerst, is dat dit goed is omdat het kind hierdoor extra begeleiding kan krijgen. Wanneer er echter sprake is van hoogsensitiviteit, is het belangrijk om dit te onderkennen omdat het om een heel ander soort begeleiding vraagt dan wanneer een kind bijvoorbeeld ADHD heeft.

Het zenuwstelsel van een hoogsensitief kind verwerkt de informatie intenser, stelt Aron, het kind is dus eerder geprikkeld. Dat het kind zich dan anders kan gedragen dan de grote groep is een gevolg hiervan. Dit gedrag kan verwarring veroorzaken bij bijvoorbeeld een ouder of leerkracht, die niet voldoende bekend is met het fenomeen ‘hoogsensitiviteit’, wat dan tot verkeerde interpretaties kan leiden.

Uit onderzoek naar hoogsensitiviteit en diagnoses zoals ADD/ADHD is gebleken dat kinderen met een diagnose niet noemenswaardig hoogsensitief waren. Dit is gevonden voor kinderen in het speciale onderwijs [ref. 6]. Kinderen uit het reguliere onderwijs zijn hiertoe nog niet onderzocht. Het risico dat kinderen uit het reguliere onderwijs onterecht een stempel krijgen, is daarom nog volop aanwezig.

Geen diagnose

Hoogsensitiviteit is een eigenschap, geen ziekte, afwijking en/of een erkende diagnose. Ook is het niet wenselijk dat het een diagnose wordt. Hoogsensitiviteit kan net als andere eigenschappen zijn voordelen en zijn nadelen hebben. Hoogsensatieve kinderen zijn gevoeliger voor prikkels en voor hun omgeving. Een positieve omgeving is voor hen nog belangrijker dan voor kinderen met een minder sensitief zenuwstelsel. Een hedendaags probleem is dat in de reguliere geestelijke gezondheidscentra het temperament ‘hoogsensitiviteit’ nog niet voldoende bekend is. De manier van denken en handelen is dat kinderen die een behandeling dienen te ondergaan, een diagnose moeten krijgen. En vice versa, kinderen die een diagnose hebben, zouden een behandeling moeten ondergaan. In het geval van HSK, moet er juist iets aan de prikkels gedaan worden, in plaats van het kind onderwerp te maken van diagnose en behandeling.

Verschillen in temperament

Omdat vooral in het onderwijs, een cultuur is ontwikkeld waarbij geen tot nauwelijks rekening wordt gehouden met de verschillen in temperament die er bestaan tussen de kinderen, lopen sensitieve kinderen eerder de kans om een diagnose als ADD, ADHD of een aan Autisme verwante stoornis, te krijgen.

Vanwege overprikkeling kan ADD (slechte concentratie), autisme (in zichzelf gekeerd) of ADHD (druk gedrag in combinatie met een slechte concentratie) ten onrechte geconstateerd worden.

Het verschil tussen een hoogsensitief kind en een ander kind met één van bovenstaande diagnoses is echter, dat bij een sensitief kind, zodra de overprikkeling verdwijnt, deze kenmerken ook verdwijnen. Het risico van zo een diagnose is, dat het kind een behandeling krijgt die bovendien niet passend is en dat het kind medicijnen krijgt, die niet helpen en juist negatieve gevolgen kunnen hebben voor de ontwikkeling van het kind.

Andere eigenschappen

Op de website van de Vereniging Hooggevoelig Nederland wordt een hoogsensitief persoon omschreven als *'iemand die gevoeliger is voor indrukken en subtieler nuances waarneemt dan gemiddeld'* [ref. 19]. Volgens Aron is er sprake van een diepere informatieverwerking. Zij schrijft: *'hoogsensitieve personen zijn mensen die zijn geboren met de neiging veel dingen op te merken in hun omgeving en diep te reflecteren alvorens te handelen, in vergelijking met degenen die minder opmerken en snel en impulsief handelen'*. Daardoor zouden hoogsensitieve mensen, zowel kinderen als volwassenen, vaak invoelend, slim, intuïtief, creatief, nauwgezet en gewetensvol zijn [ref. 3, p.23].

Sinds Elaine Aron het begrip introduceerde, zijn er veel boeken verschenen over hooggevoeligheid. Er zijn vooronderstellingen over hoogsensitieve personen (HSP) en er worden aan personen met deze eigenschap ook andere eigenschappen toegedicht dan de sensitiviteits-gerelateerde eigenschappen die voorkomen op de signaleringslijst ter bepaling van hoogsensitiviteit (ref. 3, p.21). Voorbeelden zijn: dat ze creatiever zouden zijn, dat ze intuïtiever zouden zijn, over een grote verbeeldingskracht zouden beschikken en vaker begaafd zouden zijn [ref. 2, 3, 9, 14, 16].

Op dit moment zijn, voor al deze vooronderstellingen, nog geen wetenschappelijke onderbouwingen.

Wanneer deze er wel zouden zijn, zouden ze ondersteuning kunnen bieden aan de bevindingen. Ook zouden foutieve vooronderstellingen weggenomen kunnen worden.

1.3 Nieuwe Persoonlijkheidstheorie

Daar waar HSK door de heersende methoden onterecht in een neerwaartse spiraal terecht dreigen te geraken, is het goed om ook juist en nadrukkelijk stil te staan bij wat zij de maatschappij extra kunnen brengen, meer of anders dan de gemiddelde massa, in de situatie dat hoogsensitiviteit breed zou worden erkend.

Daarvoor wordt in dit onderzoek de persoonlijkheidstheorie 'Positive Disintegration' van de Poolse psychiater, Kazimierz Dabrowski beschouwd [ref. 18].

Kortgezegd, was deze psychiater geïnteresseerd in het ontwikkelingspotentieel van mensen. Hij trok de conclusie dat de onderliggende kracht, om de ontwikkeling van mensen op een zo hoog mogelijk niveau te krijgen, gelegen was in de aanwezigheid van grote gevoeligheden. Het multi-level niveau of hoger wordt bereikt door 3 of meerdere overexcitabilities. Het niveau waar Dabrowski op doelt, is gerelateerd aan de moraaltheorie van Kohlberg. Voorbeelden van personen die het hoogste niveau bereikten op het gebied van Positive Disintegration, zijn bijvoorbeeld Ghandi, Mandela, moeder Theresa en Einstein. Zij leefden meer en meer naar het ZELF (C. Jung) [ref. 7.] en de kracht die daarvan uitging. De positie waarbij men leeft vanuit eigen belang en eigen gewin hadden zij daarbij geheel verlaten.

Vooruitlopend op een verband tussen hoogsensitiviteit en de andere eigenschappen waarover, volgens de populair-wetenschappelijke literatuur, hoogsensitieve personen ook zouden beschikken, wordt er voor dit verslag een 2^e onderzoek opgestart en hieronder beschreven. Dat onderzoek heeft als werkhypothese dat de 'andere eigenschappen', waarover steeds gesproken werd, een directe relatie hebben met de grote gevoeligheden waarover Dabrowski schrijft. Van daaruit zou dan aannemelijk kunnen worden gemaakt dat HSP beschikken over een bepaald ontwikkelingspotentieel dat tot nu toe niet herkend is.

1.4 Probleemstelling

De aan hoogsensitieve personen toegekende eigenschappen, die niet met sensitiviteit zelf te maken hebben, zijn niet wetenschappelijk onderbouwd, zodat:

- beroepsbeoefenaars en leerkrachten die met hoogsensitieve personen werken, nu nog alles, vanwege het gebrek aan wetenschappelijk bewijs, naast zich neer kunnen leggen;
- een groot aantal hoogsensitieve kinderen nu, volgens de populair-wetenschappelijke literatuur betreffende dit onderwerp, aanzienlijk tekort gedaan zou worden, qua scholing en ontwikkelingsmogelijkheden, in verhouding tot hun aangeboren aanleg en affiniteiten;
- door de toename in populaire literatuur over hoogsensitiviteit, mede door het gebrek aan wetenschappelijke onderbouwing op bepaalde gebieden, bestaat er een kans dat het begrip ‘hoogsensitief’ naar het land der fabelen wordt verwezen en ongeloofwaardig wordt;
- er een kans aanwezig is dat bepaald gedrag op een verkeerde manier geïnterpreteerd wordt zodat het kind onder behandeling komt bij een GGZ-instelling wegens een diagnose zoals ADD/ADHD, een aan autisme verwante stoornis en dergelijke.

1.5 Doelstelling

Hoofddoel

In dit onderzoek wordt een wetenschappelijke onderbouwing nagestreefd voor de vermeende eigenschappen, zoals beschreven in de huidige literatuur tot nu toe. Daarnaast zal nagegaan worden hoe deze eigenschappen vertaald kunnen worden naar het ontwikkelingspotentieel van HSK.

Afgeleide doelen

De resultaten van dit onderzoek kunnen leiden tot het belang om hoogsensitieve leerlingen sneller en beter te signaleren, wat aanleiding kan zijn voor andere scholingsprogramma's. Dat zijn programma's waarin HSP meer uitgedaagd worden, en het onderwijs als minder saai zullen ervaren. Hierdoor kan suboptimaal presteren of vroegtijdige uitval op scholen teruggedrongen worden. Daarnaast is het voor hoogsensitieven zelf goed om meer duidelijkheid te krijgen over hun eigenschap, over de zin en de onzin die er wordt geschreven. Erkenning en kennis van de eigenschap in zijn totaliteit kan leiden tot meer inzicht in de persoonlijkheid van de hoogsensitieve persoon. Door het verkrijgen van een wetenschappelijke onderbouwing zal men de desbetreffende uitspraken over eigenschappen van hoogsensitieve personen kunnen ondersteunen, wat de ontwikkeling en het welzijn van hen ten goede komt.

1.6 Opbouw van het verslag

In hoofdstuk 2 zal een uitweiding gegeven worden van de vermeende eigenschappen van HSK zoals die in de literatuur gevonden worden. Vervolgens worden er 2 indelingen gemaakt, indeling I en indeling II (Fig. 1). Paragraaf 2.1 behandelt indeling I, ‘Hoogsensitiviteit en andere Veronderstelde eigenschappen’. In de eerste indeling worden de eigenschappen/uitspraken gegroepeerd in een 6-tal rubrieken, die voor een ieder in de wereld van hoogsensitiviteit gangbaar en herkenbaar zijn (zie figuur 1). Deze indeling heeft als primair doel om uitspraken, gedaan door diverse auteurs, aangaande eigenschappen waarover hoogsensitieve personen in hogere mate zouden beschikken, te toetsen op juistheid.

In paragraaf 2.2, wordt indeling II behandeld. Te weten een indeling rondom HSP en relatie met de persoonlijkheidstheorie van Dabrowski. Eerst wordt een verhandeling gegeven over de theorie van Dabrowski, een Poolse psychiater die het ontwikkelingspotentieel van mensen bestudeerde. Vervolgens wordt een verband gezien tussen de theorie van Dabrowski aangaande de overexcitabiliteiten en de theorie van Aron over hoogsensitiviteit. Ook wordt een indeling naar Dabrowski-kenmerken (overexcitabiliteiten) gehanteerd met gebruikmaking van de vooronderstellingen aangaande HSK. De overige veronderstelde eigenschappen worden in 3 andere categorieën ingedeeld die te maken hebben met leren en sociale vaardigheden, te weten ‘Leren en Motivatie’, Concentratie en ‘Sociaal gedrag’ (zie figuur 1). Het doel hiervan is om gericht op zoek te gaan naar handvatten om om te gaan met ‘leren en sociaal functioneren’.

In hoofdstuk 3 wordt uiteengezet hoe de eigenschappen worden vertaald naar een vragenlijst (zie bijlage A) en welke signaleringslijst wordt gebruikt om hoogsensitiviteit vast te stellen. Ook worden de details beschreven van de wijze van onderzoek. Het onderzoek zelf is afgenomen bij brugklasleerlingen van een 2-tal middelbare scholen.

In hoofdstuk 4 worden de resultaten van het onderzoek weergegeven volgens statistische analyse.

In hoofdstuk 5 zal er dieper op de bevindingen in worden gegaan en worden er conclusies getrokken die uit het onderzoek naar voren komen.

2. LITERATUURONDERZOEK

Hoofdstuk 2.1 handelt over hoogsensitiviteit en andere veronderstelde eigenschappen. Het voornaamste doel hierbij is om de diverse uitspraken te toetsen op juistheid.

Hoofdstuk 2.2 handelt over HSP en de relatie met de persoonlijkheidstheorie van Dabrowski, met als oogmerk om een uitspraak te kunnen doen over een extra ontwikkelingspotentieel.

2.1 Hoogsensitiviteit en andere veronderstelde eigenschappen, indeling I

De verschillende uitspraken, zoals die gevonden kunnen worden in de literatuur zijn gebruikt om een vragenlijst te maken. De vragenlijst is te vinden in bijlage A. De uitspraken zijn vervolgens onderverdeeld in een 6-tal rubrieken (zie Fig. 1), te weten:

- 1 Filosofisch/spiritueel;
- 2 Sociaal-emotioneel;
- 3 Kunstzinnig;
- 4 Intelligentie/Talent;
- 5 Leren;
- 6 Interesse.

De indeling is terug te vinden als indeling van deze paragraaf (2.1.1 t/m 2.1.6). Per rubriek wordt hieronder een korte toelichting gegeven met daarbij opgenomen een aantal voorbeelden van de meest in het oog springende uitspraken/eigenschappen.

2.1.1 Filosofisch/spiritueel

Literatuur: Aron stelt dat HSP, gezien hun intuïtie, het waarschijnlijk leuk zouden vinden om te praten over ingewikkelde zaken als gevoel, filosofie en worstelingen [ref. 3, p.137].

Volgens Aron hebben HSP de behoefte om bezig te zijn met spiritualiteit. Wanneer Aron haar sensitieve cliënten bijvoorbeeld kon laten spreken over hun innerlijke leven, filosofie of spirituele praktijken, spraken ze plotseling met nieuwe energie. Zie bijvoorbeeld de gepassioneerde beleving van de ‘ongeorganiseerde godsdienst’, zoals Aron het omschrijft: ‘... maar de ongeorganiseerde godsdienst bloeide’ [ref. 3, p.265]. Met deze citaten wordt getracht om de behoefte van HSP aan spiritualiteit te benadrukken. Voor veel van hen is spiritualiteit een heel wezenlijk onderdeel van het leven, net zo essentieel als ‘eten en drinken’ om lichamelijk, maar ook geestelijk in een goede conditie te blijven, aldus Aron.

Als kenmerken van hoogsensitieve mensen op spiritueel gebied, noemt het LiHSK het feit dat zij:

- diep nadenken over levensvragen;
- een sterke binding hebben met de natuur (planten en dieren);
- blijf geven van respect voor het leven en voor andere mensen [ref. 16].
- Volgens Aron zouden de waarnemingen die gedaan zijn dankzij het zesde zintuig, het voorgevoel ofwel de intuïtie van hoogsensitieve personen, dermate vaak kloppen dat veel van hen zieners, hoogst intuïtieve kunstenaars, maar ook voorzichtige wijze mensen zijn [ref. 3, p28].

2.1.2 Sociaal-emotioneel

Justine Pardoën van Ouders Online schrijft: ‘veel mensen denken dat HSK somber zijn, dat ze zich slecht kunnen concentreren, dat ze sociaal-emotioneel achterop lopen in hun ontwikkeling, of dat ze geen interesse hebben in andere mensen. In werkelijkheid is dat bijna nooit zo, maar bij overprikkeling ziet het er wel zo uit. We moeten dus waken voor negatieve interpretaties van het gedrag van HSK’ [ref. 17].

Het gaat hier om het feit dat het afwijkende gedrag van HSK op sociaal vlak nogal eens op een onjuiste manier wordt geïnterpreteerd. Men zou er rekening mee moeten houden dat de oorzaak van het gedrag, de overprikkeling is. Wanneer deze overprikkeling weg zou vallen, stelt Pardoën, gedragen HSK zich net als andere kinderen.

2.1.3 Kunstzinnig

Aron, die zichzelf ook tot de hoogsensitieven rekent, stelt: ‘Ik beschouw mezelf bijvoorbeeld als tamelijk artistiek, maar op een intuïtieve manier’ [ref. 3]. Over het feit dat hoogsensitieve personen zowel creatief als artistiek zijn, bestaat voor Aron geen twijfel [ref. 3, p.164] en zij vindt dat bijna alle hoogsensitieve personen een artistieke kant hebben die ze graag willen laten zien.

2.1.4 Intelligentie/talent

S. Nieuwenbroek veronderstelt in haar boek over hoogsensitieve leerlingen dat hoogsensitieve kinderen vaak opvallend intelligent zijn en dat ze goed presteren op school [ref. 9].

Daarentegen stelt Walda: *'Er is dan vooralsnog geen reden om aan te nemen dat hoogsensitieve personen bovengemiddeld intelligent zijn'* [ref. 12, p.35]. Een nuancering die Aron daarin aanbrengt, is dat er, met betrekking tot prestaties, rekening moet worden gehouden met overprikkeling; zij schrijft: *'Velen van hen zijn begaafd maar niemand presteert goed wanneer hij/zij overprikkeld is en HSP zijn eerder overprikkeld'* [ref. 3, p.293].

2.1.5 Leren

In het boek *'Hoogsensitieve leerlingen'*, schrijft Nieuwenbroek dat deze leerlingen over het algemeen slimme kinderen zijn. Informatie die goed geordend is, waar logica in zit en welke goed gestructureerd is, zou betekenisvol zijn voor de leerling en de volle aandacht krijgen. Met het aanleren van woordjes zouden deze leerlingen veel moeite hebben omdat het in hun ogen nutteloos en onlogisch is, daardoor zouden ze werkelijk weerstand voelen tegen het 'stampwerk' [ref. 9, p37]. Waar het hier om gaat, is dat HSK meer moeite zouden hebben met het letterlijk reproduceren, dan anderen.

2.1.6 Interesse

Literatuur: Nieuwenbroek geeft in haar boek *'Hoogsensitieve Leerlingen'* een voorbeeld over een jongen, Bart genaamd, die hoge punten haalt voor exacte vakken. Voor talen scoort hij zwak omdat hij het vertikt om de rijen woordjes uit zijn hoofd te leren. Hij vindt het zinloos. *'Door de houding van Bart loopt hij op school tegen grote problemen aan. Leraren twijfelen aan zijn capaciteiten en zeker aan zijn inzet'*, aldus Nieuwenbroek [ref. 9, p37].

Volgens Nieuwenbroek moeten deze kinderen geen woordjes uit hun hoofd leren maar wel bijvoorbeeld een probleem oplossen. Wanneer ze bij een interessant project worden betrokken, zouden ze zich voor 200% inzetten, aldus Nieuwenbroek. [ref. 9, p87].

'Elke leraar en elke mentor kent ze wel', schrijft Susanne Nieuwenbroek, *'leerlingen die zich helemaal kunnen vastbijten in een onderwerp, diepzinnige vragen stellen en niet passen in het beeld van een 'gemiddeld' kind. Het zijn vaak ook leerlingen die snel afgeleid zijn, zich moeilijk kunnen concentreren in de groep en soms heel overweldigend reageren op de kleinste prikkels'* (ref. 9, p10).

2.2 Dabrowski

De Poolse psychiater Kazimierz Dabrowski deed onderzoek naar het ontwikkelingspotentieel van mensen. Voor de goede orde: Dabrowski schrijft niet over hoogsensitiviteit of over kinderen. Zijn studie is louter gericht op gevoeligheden van de mens in relatie tot persoonlijke ontwikkeling. Hieronder wordt een beknopte weergave gegeven over het werk dat deze psychiater verrichtte.

2.2.1 Positive Disintegration

Dabrowski haakt met zijn Theorie van de Positive Disintegration (TPD) [ref. 18] in op de onderzoeken van Kohlberg over de ontwikkeling van het moreel oordeelsvermogen. Daarnaast bevatten de inzichten van Dabrowski ook inzichten van Plato en de existentialisten. Volgens Dabrowski zijn emoties de drijfveer voor onze ontwikkeling [ref. 13]. Een minderheid van de mensen zou, veelal gekenmerkt door een hoge gevoeligheid of begaafdheid, eerder de kans hebben om zich op een hoog niveau te ontwikkelen. Er zou sprake zijn van een extra ontwikkelingspotentieel. Al op jonge leeftijd zouden deze mensen zich bezighouden met allerlei levensvragen. Zij piekeren, willen de wereld verbeteren en voelen bijvoorbeeld schaamte wanneer zij niet voldoen aan het eigen ideaal. De omgeving toont vaak onbegrip. Volgens Dabrowski houdt de interne worsteling van deze mensen een belofte in voor de toekomst en deze zou het kenmerk zijn van hun bijzondere talent. Dankzij deze worstelingen kan hun persoonlijkheid zich meer en meer ontwikkelen. Deze ontwikkeling zou verlopen in 5 niveaus, die weer verdeeld zijn in 2 groepen: Unilevel (niveau 1 en 2) en Multilevel (niveau 3 t/m 5). Het merendeel van de mensen bevindt zich op Unilevel-niveau, een kleiner deel weet door te breken naar Multilevel-niveau.

Niveau 1 Primary Integration (Unilevel)

Het gros van de mensheid laat hun leven domineren door eigenbelang en eigen behoeften. Men wordt beheerst door aanpassing aan de omstandigheden. Deze mensen blijven hangen op het eerste niveau. Zelfreflectie ontbreekt alsook het nemen van verantwoordelijkheid. Deze mensen zijn nauwelijks in staat om

zich in te leven in anderen. Daarnaast wordt het heel erg belangrijk gevonden om zich steeds weer te conformeren en aan te passen.

Niveau 2 Unilevel Disintegration (Unilevel)

Nu is er sprake van 'desintegratie'. Men heeft te maken met innerlijke conflicten, die zich onder andere uiten door depressies, angsten en onrustgevoelens, maar helaas brengen deze geen persoonlijke groei teweeg, in de zin van: eigen normen en waarden nastreven. Men blijft het erg belangrijk vinden om zich te conformeren en om zich aan te passen aan de massa. Men handelt nog steeds 'omdat het zo hoort'. Er is wel sprake van emotionele ambivalentie omdat men heen en weer geslingerd wordt door de eigen gedachten. Men is bijvoorbeeld niet gelukkig met het feit dat men zich conformeert aan de massa, maar wil dit ook niet veranderen.

Niveau 3 Spontaneous Multilevel Disintegration (Multilevel)

Nog steeds zijn er innerlijke conflicten aanwezig maar het verschil met het voorgaande niveau is dat zij nu wel aanleiding geven tot persoonlijke en emotionele groei. Men ontwikkelt langzaam een eigen normen- en waardensysteem. Aan de basis hiervan liggen de persoonlijke ervaringen op emotioneel en cognitief gebied. Op dit niveau vindt men het niet meer zo belangrijk om 'hetzelfde te zijn/te doen als de anderen'. Het conflict wordt nu gekenmerkt door 'de persoon die men is en de persoon die men wil zijn'. Wanneer men eenmaal op niveau 3 is, kan men niet meer afzakken naar de lagere niveaus omdat er een persoonlijkheidstransformatie plaatsvindt.

Niveau 4 Organised Multilevel Disintegration (Multilevel)

Het individu geeft nu richting aan de persoonlijkheidsontwikkeling welke steeds dichterbij de buurt komt van het eigen persoonlijkheidsideaal. Nog steeds liggen innerlijke conflicten hieraan ten grondslag. Maar het individu is nu rustiger en het inlevingsvermogen neemt toe. Daarnaast is de persoon steeds meer authentiek, zelfbewust en autonoom. Dit uit zich in het handelen naar buiten toe. Het vermogen tot zelfreflectie is in dit stadium erg groot. Deze episode wordt gekenmerkt door zelfperfectie.

Niveau 5 Secondary Integration (Multilevel)

In dit stadium is het eigen persoonlijkheidsideaal bereikt. Dit is in lijn met wat men kan en met wie men wil zijn. De zelfgekozen waarden en normen zijn opgenomen in het gewone leven. De innerlijke conflicten zijn verdwenen en men is volledig in balans op zowel cognitief als emotioneel vlak. Daarnaast zijn altruïsme en inlevingsvermogen sterk aanwezig.

2.2.2 De 5 overexcitabiliteiten van Dabrowski

Dabrowski stelt nu dat het juist 5 gebieden van de grote gevoeligheden zijn waardoor bepaalde personen op 'Multilevel' niveau kunnen geraken, met andere woorden over ontwikkelingspotentieel beschikken. Deze mensen hebben intensere en meer gevarieerde ervaringen dan gemiddeld. Zij hebben een groot empathisch vermogen. Zij hebben een voortdurende honger naar kennis en wijsheid. Daarnaast hebben zij een sterk beeldend vermogen (ref. 13, 18, 20). Deze overexcitabiliteiten worden als volgt gekend:

Psychomotorisch, lichamelijk (kenmerk 1 Dabrowski)

Hierbij gaat het om de capaciteit om actief en energiek te zijn. Deze gevoeligheid verwijst naar een verhoogde prikkelbaarheid van het neuromusculair stelsel en kan zich uiten in zaken zoals: lichamelijke onrust, bezig willen zijn, opgewondenheid, snel praten, gedrevenheid etc. [ref. 13, 18, 20].

Zintuiglijk gevoelig vermogen, sensueel (kenmerk 2 Dabrowski)

Dit verwijst naar een verhoogde zintuiglijke waarneming en beleving. Wanneer men dit sterk heeft, kan men extra genieten van allerlei waarnemingen op zintuiglijk gebied, zoals schoonheid, kunst, muziek, natuur etc. Voor hen is het belangrijk om in een omgeving te verkeren waar beperkte verstoring is, die comfortabel en plezierig aanvoelt [ref. 13, 18, 20].

Intellectueel/filosofisch (kenmerk 3 Dabrowski)

Deze gevoeligheid verwijst naar de activiteit van de geest. Het wijst niet naar academische successen, maar naar behoefte aan wijsheid en kennis. Er is een constante drang naar 'willen weten'. Men is in staat om onafhankelijk te denken, kritisch te zijn en om theoretische problemen op te lossen. Men wil lezen, kan zich gedetailleerd iets herinneren en is in staat om te 'denken over denken' [ref. 13, 18, 20].

Artistiek/Creatief (kenmerk 4 Dabrowski)

Men heeft een sterke verbeeldingskracht en maakt graag gebruik van metaforen. Men is goed in staat tot sterke en levendige visualisaties. Maar men kan ook vluchten in dromen en sterk dramatiseren [ref. 13, 18, 20].

Intuïtief/empatisch/fijngevoelig (kenmerk 5 Dabrowski)

Deze gevoeligheid verwijst naar de intensiteit van de emoties en naar het vermogen om andere dingen te kunnen voelen dan anderen. Een ander woord dat hiervoor gebruikt kan worden is (over-)sensitiviteit. Men heeft complexe gevoelens en emoties en een sterk en verfijnd gevoelsbewustzijn. Daarnaast heeft men een sterk inlevingsvermogen. Mensen met deze gevoeligheid kunnen bijvoorbeeld wel eerder depressies ervaren en/of zich eenzaam voelen. De nadruk wordt er op gelegd dat het hier niet gaat om emotioneel zijn, maar om emotionele intensiteit en sensitiviteit voor bijzondere kenmerken in een situatie die lang niet iedereen opvalt [ref. 13, 18, 20].

Kenmerk 3, 4 en 5 van Dabrowski hebben een relatie met ontwikkelingspotentieel. Wanneer deze 3 gebieden wagenwijd open staan voor prikkels van buitenaf, geraakt men eerder op Multilevel-niveau, aldus een beschrijving van De Mink [ref. 13].

2.3 HSP en relatie met persoonlijkheidstheorie Dabrowski, indeling II

De indeling betreffende HSP en relatie met de persoonlijkheidstheorie van Dabrowski die hiervoor gebruikt wordt, is als volgt (zie Fig. 1):

- 1 Intellectueel/filosofisch (Kenmerk 3 Dabrowski)
- 2 Artistiek/Creatief (Kenmerk 4 Dabrowski)
- 3 Intuïtief/empatisch/fijngevoelig (Kenmerk 5 Dabrowski)
- 4 Leren/Motivatie (leren en sociaal functioneren)
- 5 Concentratie (leren en sociaal functioneren)
- 6 Sociaal gedrag (leren en sociaal functioneren)

Onder elk van de 3 kenmerken van Dabrowski zullen alleen citaten en/of stellingen van professionals, die beroepsmatig met hoogsensitieve personen te maken hebben, zoals Nieuwenbroek, Aron en het LiHSK, toegevoegd worden om het verband aannemelijk te maken tussen HSP-eigenschappen en Dabrowski-kenmerken en om hiermee een aanwijzing te geven voor een iets gewijzigde indeling van de veronderstelde eigenschappen.

2.3.1 Intellectueel/filosofisch (kenmerk 3 Dabrowski)

Aron stelt dat juist de HSP hier goed in zijn. [ref. 3, p.269]. Aron vindt dat er juist in deze tijd behoefte is aan hoogsensitieve mensen omdat er een gebrek aan balans is in de samenleving [ref 2., p.271]. Gevaarlijk wordt het, stelt Aron, wanneer de wetenschap voorbijgaat aan de intuïtie en de grote levensvragen en de diepgang mist, waar de HSP juist zo goed in is. Nieuwenbroek: *‘zelf merken ze niet dat het heel lang duurt voordat er een antwoord komt op jouw vraag als leraar, ze wegen het antwoord gewoon heel zorgvuldig af, niet omdat ze bang zijn te falen, maar omdat hun hersenen intuïtief ingesteld zijn op een diepere beschouwing van informatie. De antwoorden die een hoogsensitieve leerling geeft, of de vragen die hij stelt, kunnen soms voor verrassende uitspraken zorgen’* [ref. 9, p29].

2.3.2 Artistiek/Creatief (Kenmerk 4 Dabrowski)

Aron benoemt de ‘geweldige verbeeldingskracht’ van hoogsensitieve personen. Verder vermoedt zij dat het menselijk ras meer van hoogsensitiviteit profiteert dan andere diersoorten omdat wij verbeeldingskracht hebben. Hoogsensitieve personen zouden meer tijd besteden aan het bedenken van oplossingen voor menselijke problemen omdat ze gevoeliger zijn voor honger, kou, onzekerheid, uitputting en ziekten [ref. 3, p.125]. Voor Aron is het vanzelfsprekend dat hoogsensitieve personen een sterke intuïtie hebben waarbij zij ook de hinder ondervinden van te veel innerlijke stemmen die allemaal iets anders zouden roepen. Met hun intuïtie zouden ze anderen vóór kunnen zijn bij het ontdekken van nieuwe behoeften, trends of markten [ref. 3, p.160, p.163]. Aron benoemt de ‘geweldige verbeeldingskracht’ van HSP, bijvoorbeeld over zaken die fout kunnen gaan [ref. 3, p125].

2.3.3 Intuïtief/empatisch/fijngevoelig (Kenmerk 5 Dabrowski)

Kyra Mesich, Klinisch Psycholoog van beroep, ziet het vermeende empatisch vermogen van de hoogsensitieve persoon als een oorzaak voor het lijden van hooggevoeligen [ref. 8].

Kenmerken op emotioneel gebied zijn, volgens het LiHSK [ref. 16]:

- aanvoelen van stemmingen en emoties;
- inlevingsvermogen, zich goed kunnen verplaatsen in de gevoelens van anderen;

Susanne Nieuwenbroek vindt dat sensitieve mensen vaak empatisch zijn en stemmingen erg goed aanvoelen [ref. 9, p 16].

2.3.4 Leren/Motivatie

Literatuur: Een van de uitspraken van Nieuwenbroek over de manier van leren, is dat hoogsensitieve kinderen niet urenlang achter elkaar kunnen studeren [ref. 9].

Er worden diverse uitspraken gedaan over de wijze waarop hoogsensitieve personen leren. Aron schrijft dat lesgeven aan HSP een andere strategie vereist dan het lesgeven aan andere leerlingen omdat HSP minder goed zijn in het onthouden van losstaande feiten (ref. 3). *'Informatie waar logica in zit en die geordend en goed gestructureerd is, is betekenisvol voor deze leerling en krijgt de volle aandacht. maar bijvoorbeeld met het aanleren van woordjes hebben hoogsensitieve leerlingen vaak veel moeite'* schrijft S. Nieuwenbroek. (ref. 9, p37). Aron schrijft hierover dat een intuïtief type, zoals een HSP, moeite heeft met het zich houden aan feiten en omgaan met details [ref. 3, p278]. *'Onze manier van verwerken wekt misschien de indruk dat we in eerste instantie niet kunnen meekomen, maar in de loop der tijd begrijpen en onthouden we meer dan anderen'*, constateert Aron [ref. 3, p.31]. Van der Veen van het LiHSK is van mening dat HSP zouden gaan onderpresteren wanneer er niet wordt voldaan aan hun speciale leerbehoeften. Hierbij worden de onderstaande kenmerken op mentaal gebied genoemd,
- kennis op school niet letterlijk willen/kunnen reproduceren, maar liever creatief toepassen;
- een hekel hebben aan oefenen en herhalen;
- liever belevend lezen dan begrijpend lezen [ref. 16].

2.3.5 Concentratie

Alhoewel hoogsensitieve kinderen de capaciteiten zouden hebben om goede prestaties te leveren, presteren ze minder onder druk en wanneer ze worden geobserveerd, is de mening van Aron. De onderliggende oorzaken zouden dan afleiding en/of overprikkeling zijn [ref. 3, p31, p293]. Omdat HSP eerder afgeleid of overprikkeld zouden zijn op het moment dat ze iemand voor het eerst ontmoeten, zouden problemen met het onthouden van namen bij de eigenschap horen [ref 2, p.146]. Ook Aron zegt dat een hoog stimulatie-niveau (bijvoorbeeld een rumoerige klas) een hoogsensitieve persoon sneller dan anderen van slag zal brengen en uit zal putten (ref. 3, p.293).

Nieuwenbroek: *hoogsensitieve leerlingen die overprikkeld raken kunnen dat ook uiten door concentratieproblemen, chaotisch werken en snel afgeleid zijn, wat ook de reden is dat ze vaak onterecht worden bestempeld als ADHD-er. Hoogsensitieve kinderen kunnen zich namelijk wél goed concentreren, zegt zij, mits ze niet overprikkeld raken* [ref. 9, p17].

Aron vindt dat zij zich moeilijker kunnen concentreren wanneer ze overprikkeld zijn. Hoe meer ze hun best doen als ze in de gaten worden gehouden of op een andere manier onder druk staan, des te eerder zullen ze falen, wat voor hen heel demoraliserend kan werken, gaat Aron verder. (ref. 3, p.293)

Smith zegt dat deze kinderen last hebben van geluiden en dergelijke omgevingsfactoren in zijn/haar omgeving (ref. 15).

Ook zegt Smith dat deze kinderen in staat zijn tot zeer diepe concentratie, mits de omstandigheden/factoren goed zijn (dit in tegenstelling tot kinderen met ADD en/of ADHD) (ref. 15).

2.3.6 Sociaal gedrag

Nieuwenbroek: *'Door de kennis over hoogsensitiviteit te vergroten, hoop ik te voorkomen dat leerlingen ten onrechte bestempeld worden als faalangstig of sociaal onhandig, terwijl met de juiste houding en begeleiding van een docent vele problemen opgelost of zelfs voorkomen kunnen worden. Door een kind vanaf de start op de juiste manier te begeleiden bij zijn groei naar volwassenheid, zal ook een hoogsensitief kind al zijn kansen kunnen benutten, met de beperkingen die hij heeft'* [ref. 9, p.9].

Nieuwenbroek: *'Pas als je doorvraagt, bij voorkeur niet in de klas maar bijvoorbeeld na afloop van de les of als de leerlingen zelfstandig aan het werk zijn, blijkt al snel dat deze leerling er een is met diepere gronden.*

Als het je als leraar lukt om deze leerling te raken, als het je lukt werkelijk interesse te tonen voor zijn persoon en de dingen die hem bezighouden, zal je vertrouwen krijgen. Dan is vrij snel duidelijk dat er geen sprake is van bijvoorbeeld faalangst of sociale onhandigheid, waar hoogsensitiviteit nogal eens mee verward wordt [ref. 9, p.25]'. Aron vindt het belangrijk om niet zonder meer aan te nemen dat een leerling die alleen maar toekijkt, verlegen en bang is. 'Want', zegt zij, 'dat kan een heel verkeerde uitleg zijn, terwijl het etiket dan al is opgeplakt' [ref. 3, p.293].

Nieuwenbroek zegt hierover: *'Door dergelijk gedrag lijkt het soms of een leerling verlegen is of timide. ook als de leraar in de klas een vraag stelt, zal een hoogsensitieve leerling vaak niet de eerste zijn die reageert. Hij neemt de tijd om na te denken over de vraag, bekijkt alle kanten en opties en komt dan met een uitgebreid antwoord'. Het is belangrijk om een leerling in dit geval de ruimte te geven, schrijft Nieuwenbroek, omdat anders de kans bestaat dat het kind helemaal geen moeite meer doet en standaard antwoord: 'ik weet het niet'. [ref. 9, p42]. Volgens Aron zou een hoogsensitief kind angstig lijken. Deze misvatting wordt veroorzaakt doordat het kind veel opmerkt en diep reflecteert alvorens te handelen [ref. 2, p. 23].*

Het overprikkelde hoogsensitieve kind kan, dankzij teveel prikkels een etiket 'internaliserende of externaliserende gedragsproblematiek' opgeplakt krijgen, aldus het LiHSK [ref. 16].

Uit bovenstaande verhandeling (2.3.1 t/m 2.3.6.) volgt een indeling van de vragen naar indeling II (zie bijlage C).

3. PRAKTIJKONDERZOEK

3.1 Instrumenten

Voor dit onderzoek is een vragenlijst samengesteld voor leerlingen, welke bestaat uit een combinatie van 54 nieuwe vragen en 38 reeds bestaande vragen. De 54 nieuwe vragen zijn samengesteld nadat, systematisch de gedane uitspraken en vooronderstellingen over HSP waren genoteerd. Deze uitspraken en vooronderstellingen zijn afkomstig uit de reeds aangehaalde populair-wetenschappelijke literatuur en websites die met hoogsensitiviteit te maken hebben. De 54 nieuwe vragen hebben als doel om de uitspraken over de eigenschappen toetsen. Het andere gedeelte van de vragenlijst bestaat uit vragen die hoogsensitiviteit toetsen. Hiervoor is de 38 vragen tellende lijst van Walda, speciaal voor kinderen, gebruikt. In 2007 werd deze lijst samengesteld, voor het onderzoek 'Hoogsensitiviteit in het basisonderwijs', door S. Walda [ref. 12]. Voor deze vragenlijst was destijds gebruik gemaakt van de items van de HSP-Schaal [ref. 5], welke werd vertaald naar een vorm voor kinderen uit de hoogste groepen van het basisonderwijs. Deze manier van vraagstelling werd ook geschikt geacht voor brugklasleerlingen. Verder bestond deze vragenlijst uit vragen die afkomstig waren van items van de internaliserende en externaliserende schaal van de *Child Behavior Check List (CBCL)* van Achenbach [ref. 1]. Er is gekozen voor een vijfpuntsschaal.

3.2 Onderzoeksvragen

Het literatuuronderzoek in hoofdstuk 2 heeft als basis voor de onderzoeksvragen gediend. In bijlage D zijn de vragen opgenomen alsmede de referenties betreffende het literatuuronderzoek.

3.3 Procedure

De vragenlijsten werden in juni en juli 2010 bij 85 brugklasleerlingen van 2 middelbare scholen afgenomen. Het betrof 35 leerlingen die HAVO/VWO onderwijs volgden van het Mondial College te Nijmegen en 50 leerlingen van een anonieme school die VMBO onderwijs volgden. Vooraleerst de vragenlijsten ingevuld konden worden, kregen de leerlingen gestandaardiseerde instructies aan de hand van een voorbeeld op de eerste pagina. De leerlingen deden geheel anoniem aan het onderzoek mee.

Van de middelbare scholen wilde één deelnemende school graag anoniem blijven. Voordat het onderzoek werd afgenomen, werd aan de respondenten medegedeeld dat het een onderzoek betrof aangaande creativiteit en leren. Over het feit dat er ook vragen betreffende hoogsensitiviteit in de lijst verwerkt waren, werd niets vermeld, om de testresultaten niet te beïnvloeden.

4. RESULTATEN VAN ONDERZOEK BIJ MIDDELBARE SCHOLIEREN

4.1 Resultaten gebaseerd op indeling I

Hoogsensitiviteit en andere veronderstelde eigenschappen

In Tabel 1 staan de gemiddelde waarden van de VMBO- en HAVO/VWO-leerlingen op de schalen volgens indeling I, zoals die onderscheiden zijn in Bijlage B. Op de (separate) HSP-schaal (1^e regel in de tabel) waren de scores van de groep HAVO/VWO- en de VMBO-leerlingen gelijk. De HAVO/VWO-leerlingen hebben een hogere score dan de VMBO-leerlingen op vier van de zes schalen, namelijk, filosofisch-spiritueel, kunstzinnig, intelligentie, en interesse in leren. Daarentegen hebben de VMBO-leerlingen een hogere score op leren dan de HAVO/VWO-leerlingen. Dit betekent in dit geval dat zij zeggen zich minder goed in staat voelen om te leren dan HAVO/VWO-leerlingen. Op de sociaal-emotionele schaal was er geen verschil tussen de twee schooltypen.

Wat de samenhang betreft tussen hoogsensitiviteit en indeling I, kan geconcludeerd worden dat leerlingen die hoog scoren op de filosofisch-spirituele, sociaal-emotionele, en kunstzinnige schalen meer kans hebben om hoog te scoren op de hoogsensitiviteitslijst. Er is geen significante samenhang tussen hoogsensitiviteit enerzijds en intelligentie/talent, leren en interesse in leren anderzijds.

Tabel 1. Gemiddelde waarden van de VMBO- en HAVO/VWO-leerlingen op de Hoogsensitiviteitschaal en indeling I (met de uitslag van de *t*-toetsen) en correlaties tussen de HSP-schaal en indeling I.

	vmbo (50)	havo/vwo (35)	<i>t</i> -toets	Correlatie HSP * Indeling I
Hoogsensitiviteit	2.89 (0.33)	2.94 (0.46)	$t(83) = -.53, p = .60$	
Filosofisch/spiritueel	2.83 (0.67)	3.18 (0.57)	$t(83) = -2.56, p < .01$.42, $p < .001^{***}$
Sociaal-emotioneel	3.23 (0.42)	3.27 (0.33)	$t(83) = -.56, p = .58$.40, $p < .001^{***}$
Kunstzinnig	3.30 (0.77)	3.68 (0.58)	$t(82.6) = -2.56, p < .01$.42, $p < .001^{***}$
Intelligentie/Talent	2.74 (0.87)	3.10 (0.61)	$t(83) = -2.05, p < .04$.0, $p = 1.00$
Leren	2.88 (0.64)	2.63 (0.48)	$t(83) = 1.96, p < .05$.12, $p = .27$
Interesse in leren	3.46 (0.68)	3.77 (0.57)	$t(83) = -2.08, p < .04$.15, $p = .17$

In Tabel 2 staan de gemiddelden van indeling I per school en per sekse uitgesplitst. Op het VMBO en het HAVO/VWO zijn er geen verschillen tussen jongens en meisjes op de hoogsensitiviteitslijst. Met één uitzondering, de jongens van het vmbo scoren op de Talent/IQ schaal hoger dan de meisjes van het vmbo. Interessant is dat noch op het vmbo noch op het HAVO/VWO de meisjes hogere scores hebben op de hoogsensitiviteitslijst dan de jongens. In het basisonderwijs is dit heel duidelijk wel het geval, daar scoren meisjes volgens zichzelf, hun ouders en hun leerkrachten significant hoger dan de jongens [ref. 6].

Tabel 2. Gemiddelde scores van de jongens en meisjes op het vmbo en het HAVO/VWO met de uitslag van de *t*-toetsen.

	vmbo			havo/vwo		
	Jongens 29	Meisjes 21	<i>t</i> -toets	Jongens	meisjes	<i>t</i> -toets
HSP	2.85 (0.38)	2.96 (0.24)	$t(48) = -1.24, p = .22$	2.91 (0.41)	2.99 (0.54)	$t(33) = -0.55, p = .59$
Fil-spir	2.92 (0.74)	2.70 (0.55)	$t(48) = 1.17, p = .25$	3.16 (0.60)	3.22 (0.54)	$t(33) = -0.31, p = .76$
Soc-emot	3.17 (0.42)	3.31 (0.41)	$t(48) = -1.17, p = .25$	3.35 (0.32)	3.17 (0.33)	$t(33) = 1.62, p = .12$
Kunstzinnig	3.35 (0.86)	3.24 (0.63)	$t(48) = .49, p = .62$	3.62 (0.57)	3.77 (0.60)	$t(33) = -0.76, p = .45$
Talent/IQ	2.95 (0.77)	2.45 (0.93)	$t(48) = 2.08, p < .04$	3.14 (0.55)	3.03 (0.70)	$t(32) = 0.50, p = .62$
Leren	2.80 (0.64)	3.00 (0.63)	$t(48) = -1.12, p = .27$	2.66 (0.47)	2.60 (0.52)	$t(33) = 0.36, p = .72$
Interesse	3.46 (0.76)	3.46 (0.57)	$t(46) = 0.03, p = .98$	3.83 (0.56)	3.64 (0.59)	$t(33) = 0.92, p = .36$

4.2 Resultaten gebaseerd op indeling II

HSP en relatie met persoonlijkheidstheorie Dabrowski

In Tabel 3 staan de gemiddelde waarden van de VMBO- en HAVO/VWO-leerlingen op de schalen volgens indeling II zoals die onderscheiden zijn in Bijlage C. Op de (separate) HSP-schaal waren de scores van de groep HAVO/VWO-leerlingen en de VMBO - leerlingen gelijk. De HAVO/VWO-leerlingen hebben een hogere score dan de VMBO -leerlingen op alle drie de Dabrowski-schalen. De VMBO-leerlingen hebben een hogere score op de schaal concentratie, wat in dit geval betekent dat de VMBO-leerlingen zeggen een mindere concentratie te hebben dan de HAVO/VWO-leerlingen. De verschillen tussen de twee groepen leerlingen op de schalen leren/motivatie en sociaal gedrag waren niet significant.

Er is een significante samenhang tussen de score op de hoogsensitiviteitschaal en vijf van schalen volgens indeling II. Dit betekent dat kinderen die hoog scoren op de drie Dabrowski schalen meer kans hebben om ook hoger te scoren op de hoogsensitiviteitslijst. Daarnaast blijkt dit ook het geval te zijn voor de schalen leren/motivatie en sociaal gedrag. De enige waar dit niet voor geldt, is de concentratieschaal.

Tabel 3. Gemiddelde waarden op de Hoogsensitiviteitschaal en de schalen volgens indeling II, aangevuld met *t*-toetsen en correlaties tussen de HSP-schaal en schalen volgens indeling II.

	vmbo (50)	havo/vwo (35)	<i>t</i> -toets	Correlatie HSP * Indeling II
Hoogsensitiviteit	2.89 (0.33)	2.94 (0.46)	$t(83) = -.53, p = .60$	
Dabrowski3	2.88 (0.66)	3.23 (0.64)	$t(82.6) = -2.45, p < .02$.42, $p < .001^{***}$
Dabrowski4	3.20 (0.70)	3.62 (0.52)	$t(83) = -3.21, p < .002$.45, $p < .001^{***}$
Dabrowski5	2.88 (0.67)	3.27 (0.50)	$t(83) = -2.90, p < .005$.44, $p < .001^{***}$
Leren/Motivatie	3.20 (0.57)	3.11 (0.36)	$t(82.2) = 0.86, p = .39$.22, $p < .05^*$
Concentratie	3.18 (0.77)	2.79 (0.67)	$t(83) = 2.45, p < .02$.02, $p = .86$
Sociaal gedrag	3.15 (0.43)	3.31 (0.43)	$t(83) = -1.61, p = .11$.30, $p < .01^{**}$

In Tabel 4 staan de gemiddelden op de schalen per school en per sekse uitgesplitst. Op het VMBO en het HAVO/VWO zijn er geen significante verschillen tussen jongens en meisjes op een van de schalen volgens indeling II.

Tabel 4. Gemiddelde scores van de jongens en meisjes op het vmbo en het HAVO/VWO met de uitslag van de *t*-toetsen.

	vmbo			havo/vwo		
	Jongens 29	Meisjes 21	<i>t</i> -toets	Jongens	meisjes	<i>t</i> -toets
HSP	2.85 (0.38)	2.96 (0.24)	$t(48) = -1.24, p = .22$	2.91 (0.41)	2.99 (0.54)	$t(33) = -0.55, p = .59$
Dabrowski3	3.03 (0.68)	2.67 (0.59)	$t(48) = 1.93, p = .06$	3.24 (0.66)	3.21 (0.64)	$t(33) = 0.11, p = .92$
Dabrowski4	3.21 (0.75)	3.18 (0.63)	$t(48) = 0.18, p = .86$	3.63 (0.51)	3.60 (0.55)	$t(33) = 0.17, p = .86$
Dabrowski5	2.97 (0.82)	2.77 (0.36)	$t(48) = 1.04, p = .31$	3.34 (0.42)	3.16 (0.61)	$t(33) = 1.06, p = .30$
LerenMotiva	3.11 (0.58)	3.32 (0.54)	$t(48) = -1.29, p = .20$	3.14 (0.35)	3.07 (0.38)	$t(33) = 0.57, p = .57$
Concentratie	3.21 (0.82)	3.14 (0.72)	$t(48) = 0.32, p = .75$	2.93 (0.64)	2.58 (0.67)	$t(33) = 1.57, p = .13$
Soc. gedrag	3.13 (0.46)	3.19 (0.39)	$t(48) = -0.48, p = .63$	3.30 (0.43)	3.31 (0.44)	$t(33) = -0.03, p = .98$

5. DISCUSSIE

Hierbij worden, per categorie, van zowel indeling I als indeling II, de resultaten onder de loep genomen. De uitslag per individuele vraag is te vinden in bijlagen B en C. Vervolgens worden er conclusies getrokken.

5.1 Discussie betreffende hoogsensitiviteit en andere veronderstelde eigenschappen, indeling I

Filosofisch/spiritueel

Volgens Aron bewijzen HSP zichzelf en anderen een slechte dienst als zij zichzelf als zwak beschouwen. Aron is van mening dat HSP krachtig zijn op hun eigen wijze. Soms, stelt Aron, is er in onze samenleving behoefte aan acties, waarvoor een grote handigheid en strategie van HSP nodig is [ref. 3, p.273]. Verder schrijft Aron dat de wetenschap getriomfeerd heeft als de Beste Manier om Alles Te Weten. 'Maar', zo stelt Aron 'wetenschap is gewoonweg niet ontwikkeld om antwoord te geven op de grote spirituele, filosofische en morele vragen in het leven'. Volgens Aron zijn het nu juist de HSP die vragen aangaande deze onderwerpen het beste kunnen beantwoorden [ref. 3 p.269].

De resultaten van dit onderzoek laten, aan de hand van indeling I, zien dat HSP:

- het leuk vinden om diepzinnige vragen te stellen;
- vaak alles overdenken wat hen is overkomen;
- soms dingen weten die je eigenlijk niet kunt weten;
- kleine dingen in het leven de moeite waard vinden.

Het is niet gebleken dat HSP nieuwsgieriger zijn of vaker dingen zien die anderen niet opvallen.

Sociaal emotioneel

Op dit vlak springen zaken als 'emotioneel zijn' en 'er niet tegen kunnen als de dingen niet eerlijk gaan', er uit. Verder valt het op dat HSK:

- proberen om aardig te zijn voor anderen, zodat anderen dat ook zijn voor hen;
- erg diep in gedachten verzonken kunnen zijn. Het is dus geen fabel dat zij beschikken over een rijke innerlijke belevingswereld. Het nadeel hiervan is dat dan alles om hen heen vergeten kan worden;
- gemakkelijk afdwalen met hun gedachten;
- gemakkelijk van de ene gedachte op de andere schieten;
- over het algemeen wel hun best doen omdat ze 'het graag goed willen doen'.

Uit dit onderzoek komt niet naar voren dat HSP, in meerdere mate dan anderen, doen wat er van hen gevraagd wordt. HSP vinden niet van zichzelf dat zij 'snel afgeleid zijn', 'faalangstig zijn' of 'moeite hebben om de aandacht erbij te houden' als zij in een groepje werken. Ook andere uitspraken over HSP kunnen door dit onderzoek niet onderschreven worden, zoals 'het alles tegelijk willen doen', 'het niet goed kunnen structureren', 'behoefte hebben aan onafhankelijkheid', 'zich zoveel mogelijk willen aanpassen', 'het rusteloos zijn'.

Kunstzinnig

Uit de antwoorden blijkt dat er een grote kans bestaat dat een HSK kunstzinnig is. Zij vinden van zichzelf:

- dat ze creatief zijn;
- dat ze vaak veel ideeën hebben;
- dat ze veel fantasie hebben;
- zich heel goed in het hoofd iets kunnen voorstellen.

Opvallend is dat zij van zichzelf niet vinden dat zij artistiek/kunstzinnig zijn.

Intelligentie/Talent, Leren, Interesse

Er wordt geen significante samenhang geconstateerd tussen hoogsensitiviteit enerzijds en intelligentie/talent, leren en interesse in leren anderzijds en de uitspraken daaromtrent.

Er is wel een correlatie gevonden tussen hoogsensitiviteit en de enkele uitspraak '*het minder goed zijn in rekenen dan in andere vakken*'. Het 'minder goed zijn in rekenen', heeft dus mogelijk een andere achtergrond dan intelligentie/talent.

Ook is een correlatie gevonden tussen hoogsensitiviteit en de enkele uitspraak dat HSP zich goed kunnen concentreren als iets hen interesseert. Het is derhalve interessant om in vervolgonderzoek na te gaan waarom iets hen wel of niet interesseert

5.2 HSP en relatie met persoonlijkheidstheorie Dabrowski, indeling II

Intellectueel/filosofisch (Kenmerk 3 Dabrowski)

Het gegeven dat veel HSK het leuk vinden om diepzinnige vragen te stellen, altijd van alles ‘het waarom’ willen weten en vragen stellen over gevoelens, relaties of rechtvaardigheid, verwijst naar een intense activiteit van de geest. HSK geven aan dat zij nadenken over wat hen is overkomen. Zij vinden niet echt van zichzelf dat zij nieuwsgierig zijn en/of een goed geheugen hebben, maar vaak vinden zij wel van zichzelf dat zij lang en diep nadenken. HSK denken ook wel na over de zin van leven en dood.

Artistiek/Creatief (Kenmerk 4 Dabrowski)

Bij indeling I werd al duidelijk dat HSK over het algemeen kunstzinnig zijn. Zij geven aan dat zij zich heel goed iets in het hoofd kunnen voorstellen. Ook zeggen HSK dat zij vaak van de ene op de andere gedachte schieten, gemakkelijk afdwalen met hun gedachten en wel eens zo verdiept in iets te zijn dat zij alles om zich heen vergeten. Uit al deze gegevens en het feit dat HSK zichzelf creatief vinden, valt op te maken dat HSK over het algemeen een sterke verbeeldingskracht hebben en dat ze weleens vluchten in dromen. Dit is kenmerkend voor Dabrowski 4.

Intuïtief/empatisch/fijngevoelig (Kenmerk 5 Dabrowski)

Niet geheel tegen de verwachting in, geven HSK aan dat zij emotioneel zijn. HSK geven aan dat zij er niet goed tegen kunnen als de dingen niet eerlijk gaan. Zij vinden over het algemeen kleine dingen in het leven heel erg de moeite waard. Het feit dat HSK intuïtief zijn, blijkt uit de correlaties met de stellingen ‘Ik voel soms dingen aan die anderen niet voelen’ en ‘Ik weet soms dingen die je eigenlijk niet kunt weten’. Bovenstaande gegevens zijn kenmerkend voor deze Dabrowski-schaal waarvan de gevoeligheid de intensiteit van de emoties betreft en het vermogen om andere dingen te kunnen voelen dan gemiddeld.

Leren/Motivatie

De bedoeling van dit onderdeel van het onderzoek was om na te gaan of er een opvallend kenmerk wordt aangetroffen met betrekking tot de manier van leren door HSK. Ook het motivationele aspect werd onder de loep genomen. Uit dit onderzoek blijkt dat HSK over het algemeen een voorkeur hebben voor verhalend lezen ten opzichte van begrijpend lezen en dat als de interesse wordt gewekt, zij hun aandacht er nog beter bij kunnen houden dan normaal.

Concentratie

HSK kunnen zich niet slechter of beter concentreren dan een gemiddeld ander.

Sociaal gedrag

Qua sociaal gedrag zijn er een aantal opvallende zaken gevonden. HSK willen graag ‘aardig zijn voor een ander’ en zij willen ook dat anderen dat zijn voor hen. Hiermee dient de leerkracht rekening te houden. Ook met het feit dat ‘HSK over algemeen heel erg hun best doen’. HSK geven zeker niet aan dat zij bijna altijd doen wat er van hen wordt gevraagd. Ook passen zij zich niet zo veel mogelijk aan. HSK geven aan geen last van faalangst te hebben, althans niet in meerdere mate dan gemiddeld. Over het algemeen zijn HSK iets meer in zichzelf gekeerd dan anderen. Wanneer men denkt aan faalangst is dit een verkeerde interpretatie van de gedragingen. De leerkracht dient in dit geval na te gaan of er sprake is van teveel prikkels waardoor de HSK niet optimaal kan presteren.

5.3 Slotoverwegingen

Veronderstelde eigenschappen HSK

Uit de onderzoeksgegevens blijkt dat de correlaties aangaande hoogsensitiviteit vooral eigenschappen als creativiteit, empatisch vermogen, beelddenkend vermogen en intuïtie betreffen.

Wat zou de oorzaak zijn van het feit dat hoogsensitieve kinderen zichzelf minder goed vinden in rekenen dan in andere vakken? Het moet in ieder geval niet gezocht worden in de ‘intelligentiesfeer’. Een vervolgonderzoek zou hier een antwoord op kunnen geven. Uit dit onderzoek komt niet naar voren dat HSK meer moeite hebben met ‘stampwerk’ en dat zij liever op een andere manier leren.

Opvallend is wel dat HSK aangeven dat zij zich nog beter kunnen concentreren wanneer iets hen interesseert. Wat betekent dit nog meer? Ook hier zou een vervolgonderzoek aan gewijd kunnen worden. De factor 'begrijpend of belevend lezen' is ook interessant omdat er een correlatie gevonden is met hoogsensitiviteit. Uit het onderzoek komt naar voren dat er een grote kans bestaat dat een hoogsensitief kind liever belevend dan begrijpend leest.

Dat HSK over een rijke innerlijke belevingswereld beschikken betekent niet dat zij geen interesse hebben in hun omgeving. De conclusie die getrokken kan worden uit de rubriek 'sociaal-emotioneel geeft aan dat HSK sociaal zijn, net als anderen. Wel zijn zij emotioneler en dat kan hun sociale gedrag beïnvloeden. Zij willen graag aardig gevonden worden en zij willen ook graag dat anderen zich prettig voelen en hebben, meer dan gemiddeld, een grote hekel aan oneerlijkheid.

Extra ontwikkelingspotentieel

Gezien de resultaten van het onderzoek, kan er geconcludeerd worden dat HSK/HSP over een extra ontwikkelingspotentieel beschikken. HSK/HSP hebben een hoge correlatie met de drie Dabrowski-schalen:

- kenmerk 3: het intellectuele, de behoefte aan kennis en informatie, diepzinnigheid;
- kenmerk 4: een beelddenkend vermogen, een grotere creativiteit;
- kenmerk 5: verfijnd gevoelsbewustzijn, emotionele intensiteit en sensitiviteit voor bijzondere kenmerken in een situatie die lang niet iedereen opvalt.

Nu aantoonbaar is gemaakt dat HSK/HSP een extra potentieel hebben, is het belangrijk om HSK alle kansen te geven om zich, gedreven door hun emotionele kracht, al jong persoonlijk te kunnen ontwikkelen.

Het is voor HSK nog belangrijker dat de omgeving goed voelt en hen de ruimte geeft om zich te kunnen ontwikkelen. HSK zijn gevoeliger dan gemiddeld voor wat ze (moeten) leren en voor de wijze waarop dit gebeurt (ook al geven zij aan niet méér moeite te hebben met stampwerk dan anderen, zij hebben wel meer moeite (de wijze van?) het rekenonderwijs en lezen liever belevend dan begrijpend. Voor HSK is het veel belangrijker dat iets hen interesseert dan gemiddeld, aangezien zij aangeven dan een hogere concentratie te hebben.

Meer bekendheid bij leerkrachten

Hierbij wil ik inhaken op het literatuuronderzoek van E. Schmidt [ref. 10]. Het pleidooi van Schmidt betreft bijscholing in hoogsensitiviteit. Zij wil meer bekendheid bij leerkrachten over dit fenomeen en ook aangaande de eigenschappen. Schmidt vindt dat hoogsensitiviteit een bijzondere eigenschap is en een grote waarde heeft. Het onderzoek, zoals beschreven in dit verslag, biedt ondersteuning voor haar pleidooi.

Signaleringslijst

Elizah Schmidt benoemt de noodzaak voor een signaleringslijst zodat hoogsensitieve leerlingen in het onderwijs optimaal ondersteund kunnen worden maar vraagt zich af of deze leerlingen behoefte hebben aan andere didactische werk- en opdrachtvormen. Met dit onderzoek heb ik aantoonbaar gemaakt dat een hoogsensitieve leerling wel degelijk een speciale behoefte heeft. De lijst van Walda kan wellicht verrijkt worden met een aantal Dabrowsky-gerelateerde vragen van de vragenlijst, gebruikt voor dit onderzoek, (bijlage A) die correleren met hoogsensitiviteit.

Andere onderwijsvorm

De theorie van Dabrowski laat zien dat HSP beschikken over een extra ontwikkelingspotentieel. Om dit potentieel tot bloei te laten komen, zouden hoogsensitieve leerlingen (maar ook andere leerlingen) gebaat zijn bij een andere manier van scholing dan die momenteel gebruikelijk is. Een scholing die meer eer doet aan hun manier van denken, intuïtie, belangstelling voor diepzinnigheid, voor filosoferen, voor het willen weten en willen begrijpen. Ook een scholing waarbij er meer (intuïtieve) creativiteit gebruikt kan worden.

Vervolgonderzoek

Een vervolgonderzoek, met een praktische inslag, zou betrekking kunnen hebben op een scholingsvorm voor HSK, uitgevoerd bij onderwijsdeskundigen, specialisten op het gebied van hoogsensitiviteit alsmede ouders van HSK.

Elizah Schmidt stelt dat niet alleen de hoogsensitieve leerlingen zullen profiteren van herkenning, erkenning, maar ook de leerkracht en de groep.

Nu er een aantoonbaar verband bestaat tussen hoogsensitiviteit, intuïtie en een bepaald soort van intellectueleiteit, kan er een brug geslagen worden tussen de traditionele Wetenschap en Nieuwe Tijdsonderwijs.

Een toevoeging hierop is dat, wanneer hoogsensitiviteit volledig erkend wordt, herkend wordt en de kans krijgt om uit te groeien tot de krachtige eigenschap die het van nature is, de gehele maatschappij daarvan gaat profiteren. Het extra ontwikkelingspotentieel van de HSP, wat gekenmerkt wordt door menselijkheid, zal uiteindelijk iedereen ten goede komen, juist dankzij de intensiteit, de gedrevenheid en met name door het empathisch vermogen van de HSP.

5.3 Conclusies uit het onderzoek

Uitspraken over HSK, zoals gevonden in de bestaande literatuur, worden onderbouwd door dit onderzoek voor de categorieën 'filosofisch/spiritueel', 'kunstzinnig' en 'sociaal-emotioneel'. Uitspraken binnen de categorieën 'leren', 'interesse' en 'intelligentie', worden niet onderbouwd.

Het enkele aspect 'concentratie' verdient speciale aandacht. Het is waarschijnlijk dat als de interesse wordt geprikkeld, deze nog beter is. Voor 'leren en sociale vaardigheden' zijn er geen aanvullende inzichten. Aannemelijk en aantoonbaar is gemaakt dat HSK een potentieel hebben om zich persoonlijk verder te ontwikkelen dan een gemiddeld ander. Deze bevindingen dienen zich te vertalen naar handvatten voor nieuwtijdsonderwijs.

6. LITERATUURLIJST

1. Achenbach, T.M. (2001). *Gedragsvragenlijst voor kinderen 6-18 jaar*. Erasmus MC-Sophia kinderziekenhuis: Rotterdam.
2. Aron, E.N. (2010) *Het hoogsensitieve kind*. Help je kinderen op te groeien in een wereld die hen overweldigt. Amsterdam: Archipel, 11e druk.
3. Aron, E.N. (2008) *Hoogsensitieve personen*. Hoe blijf je overeind als de wereld je overweldigt? Amsterdam: Archipel, 25e druk.
4. Aron E.N. (2007). *Hoogsensitieve personen in de liefde*. Hoe ga je om met relaties als de wereld je overweldigt. Amsterdam: Archipel, 6e druk.
5. Aron, E.N. & Aron, A. (1997) *Sensory-Processing Sensitivity and Its Relation to Introversion and Emotionality*. By the American Psychological Association. Inc State University of New York at Sony Brook. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 73, no 2, 345-368.
6. Bosman A.M.T & Bakker, J.T.A., *Behavioural Science Institute and Department of Special Education*, Radboud University Nijmegen, the Netherlands
7. Jung, C.G. (1999) *Herinneringen dromen gedachten, een autobiografie*. Redactie Aniel Jaffe, Lemniscaat, 7e druk,
8. Mesich, K. (2005). *Overlevingsgids voor hooggevoeligen*. Kampen, Uitgeverij Ten Have.
9. Nieuwenbroek, S. (2006). *Hoogsensitieve leerlingen*. Esch, Quirijn.
10. Schmidt, E. (2007). *De stille kracht in de klas*. Een pleidooi voor bijscholing in hoogsensitiviteit. Masterscriptie over onderzoek ‘Zorgleerlingen in het onderwijs’ <http://www.vereniginghooggevoelig.nl/> (bezoekt mei-september 2010).
11. Smolewska, K.A., McCabe, S.B. & Woody, E.Z. (2006). A psychometric evaluation of the Highly Sensitive Person Scale: The components of sensory-processing sensitivity and their relation to the BIS/BAS and “Big Five”. *Personality and Individual Differences*, 40, 1269-1279
12. Walda, S. (2007). *Hoogsensitiviteit bij Kinderen in het Basisonderwijs*. Scriptie over onderzoek, <http://www.vereniginghooggevoelig.nl/> (bezoekt mei-september 2010).
13. <http://www.everyoneweb.com/dabrowski/> (bezoekt mei-oktober 2010).
14. http://www.hoogbegaafdvlaanderen.be/02_Herkenning/lijstjes/jonge_kinderen.html (bezoekt mei-september 2010).
15. <http://www.hsp-oke.info> (bezoekt mei-september 2010).
16. <http://www.lihsk.nl>. (bezoekt mei-september 2010).
17. <http://www.ouders.nl/moff2004-hsk.htm>. (bezoekt mei-september 2010).
18. <http://positivedisintegration.com>. (bezoekt mei-september 2010).
19. <http://www.vereniginghooggevoelig.nl>. (bezoekt mei-september 2010).
20. http://en.wikipedia.org/wiki/Positive_disintegration (bezoekt juni-november 2010)

BIJLAGE A

Anonieme vragenlijst voor brugklasleerlingen over creativiteit & leren

1 Ik kan goed losse feiten onthouden.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

2 Ik vind het vervelend als het druk om me heen is.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

3 Ik kan niet zo goed tegen gekke luchtjes.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

4 Ik ben goed in het onthouden van namen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

5 Ik doe bijna altijd wat er van mij gevraagd wordt.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

6 Ik ben nieuwsgierig.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

7 Ik heb behoefte aan onafhankelijkheid.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

8 Ik ben emotioneel.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

9 Ik ben impulsief (wanneer ik ineens een idee of een plan heb, wil ik dit meteen doen/uitvoeren).

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

10 Ik ben introvert (in mijzelf gekeerd).

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

11 Ik pas me altijd zo veel mogelijk aan.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

12 Ik heb vaak heel veel ideeën.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

13 Ik voel me nogal eens rusteloos (ik kan niet stilzitten).

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

	☐	☐	☐	☐	☐	
--	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--------------------------	--

14 Ik wil altijd van alles tegelijk doen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

15 Ik ben artistiek/kunstzinnig.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

16 Mijn leerkracht vindt mij verlegen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

17 Ik denk over veel dingen diep en lang na.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

18 Ik denk vaak langer na dan anderen als iemand mij iets vraagt.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

19 Ik zie heel veel kleine dingen die anderen vaak niet opvallen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

20 Ik kan me heel goed iets in mijn hoofd voorstellen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

21 Ik heb veel fantasie.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

22 Ik vind kleine dingen in het leven heel erg de moeite waard.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

23 Ik dwaal gemakkelijk af met mijn gedachten.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

24 Ik weet heel goed hoe ik moet leren.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

25 Ik vind de dingen die ik op school leer niet moeilijk, maar wel lastig om te leren.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

26 Ik ben intelligenter dan de meeste kinderen in mijn klas.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

27 Ik houd van mooie geluiden.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

28 Ik vind woordjes leren makkelijk.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

29 Ik schrik gauw.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

30 Ik kan pas echt goed leren op school als de leraar mij laat nadenken.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

31 Ik heb een hekel aan stampwerk (dingen uit het hoofd leren).

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

32 Ik ben nogal snel afgeleid.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

33 Ik heb moeite om de aandacht erbij te houden als ik in een groepje werk.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

34 Ik heb last van faalangst (ik ben bang om fouten te maken).

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

35 Ik wil alleen dat leren wat me echt interesseert.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

36 Ik kan niet zo goed tegen fel licht

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

37 Als ik honger heb, krijg ik slechte zin.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

38 Ik houd van mooie schilderijen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

39 Als ik cola drink, krijg ik daar last van.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

40 Muziek kan mij soms heel blij maken.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

41 Ik ben creatief.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

42 Ik voel soms dingen aan die anderen niet voelen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

43 Ik weet soms dingen die je eigenlijk niet kan weten.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

44 Ik kan er niet zo goed tegen als de dingen niet eerlijk gaan.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

45 Ik overdenk alles wat me is overkomen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

46 Ik kan mij heel goed concentreren als iets me interesseert.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

47 Ik doe meestal heel erg mijn best, omdat ik het graag goed wil doen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

48 Als iemand blij is, ga ik mij ook zo voelen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

49 Ik houd van lekkere smaken.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

50 Ik heb een goed geheugen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

51 Ik weet meer woorden dan de meeste kinderen in mijn klas.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

52 Ik schiet vaak van de ene gedachte op de andere.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

53 Ik vind het leuk om diepzinnige vragen te stellen; bijv. Waarom zijn wij op aarde?

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

54 Ik wil van alles altijd het waarom weten.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

55 Ik ben/was minder goed in rekenen dan in andere vakken.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

56 Ik ben goed in vreemde talen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

57 Ik vind het leuker om kennis toe te passen dan letterlijk uit mijn hoofd te leren.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

58 Ik kan goed structureren en organiseren.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

59 Ik vind oefenen vervelend.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

60 Ik vind herhalen vervelend.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

61 Ik heb een hekel aan meerkeuzevragen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

62 Ik vind het het leukst om een tekst zo te lezen dat het net is of ik het beleef.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

63 Ik vind het vervelend als het rommelig is.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

64 Ik voel snel pijn.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

65 Ik merk het heel goed als er kleine dingen veranderen in mijn omgeving.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

66 Als iemand verdrietig is, ga ik me ook zo voelen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

67 Als ik honger heb, kan ik niet goed nadenken.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

68 Ik kan niet zo goed tegen kleren die raar voelen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

69 Ik word zenuwachtig als ik veel moet doen in korte tijd.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

70 Als iemand boos is, ga ik me ook zo voelen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

71 Ik stel vaak vragen over gevoelens, relaties of rechtvaardigheid.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

72 Ik denk vaak na over de zin van leven en dood.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

73 Muziek kan mij soms heel verdrietig maken.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

74 Ik vind harde geluiden vervelend.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

75 Ik kan er niet goed tegen als ze mij veel dingen tegelijk willen laten doen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

76 Ik houd van lekkere geuren.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

77 Ik ben wel eens zo verdiept in iets dat ik alles om me heen vergeet.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

78 Ik probeer aardig te zijn, zodat anderen ook aardig zijn tegen mij.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

79 Ik probeer geen dingen te vergeten.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

80 Mijn ouders vinden mij gevoelig.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

81 Ik vind het niet fijn als er veel dingen tegelijk gebeuren.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

82 Ik vind het niet leuk om naar televisieprogramma's te kijken waar veel geweld in voor komt.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

83 Ik denk over alles altijd erg lang na.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

84 Toestanden die ik niet prettig vind, probeer ik te voorkomen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

85 Als iemand zich niet prettig voelt, weet ik wat ik moet doen om dat te veranderen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

86 Ik kan niet zo goed tegen harde geluiden.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

87 Ik vind het niet leuk als er in mijn leven steeds dingen veranderen.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

88 Als er veel drukte om me heen is, zou ik liever op een kamer alleen gaan zitten.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

89 Ik vind het niet leuk om naar films te kijken waar veel geweld in voor komt.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

90 Ik probeer geen fouten te maken.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

91 Ik ben heel precies.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

92 Als iemand naar mij kijkt word ik zenuwachtig. Daardoor doe ik het slechter dan ik normaal kan.

Helemaal mee oneens 1 2 3 4 5 Helemaal mee eens

Bijlage B Indeling I. Pearson correlatiecoëfficiënten

Nr	Items	categorie	Corr met HSP
4	Ik ben nieuwsgierig	Filosofisch/spiritueel	.07
14	Ik denk over veel dingen diep en lang na	Filosofisch/spiritueel	.19#
15	Ik denk vaak langer na dan anderen als iemand mij iets vraagt	Filosofisch/spiritueel	.16
16	Ik zie heel vaak kleine dingen die anderen vaak niet opvallen	Filosofisch/spiritueel	.09
19	Ik vind kleine dingen in het leven heel erg de moeite waard	Filosofisch/spiritueel	.31**
32	Ik voel soms dingen aan die anderen niet voelen	Filosofisch/spiritueel	.24*
33	Ik weet soms dingen die je eigenlijk niet kunt weten	Filosofisch/spiritueel	.25*
35	Ik overdenk alles wat me is overkomen	Filosofisch/spiritueel	.28*
41	Ik vind het leuk om diepzinnige vragen te stellen	Filosofisch/spiritueel	.40***
42	Ik wil van alles altijd het waarom weten	Filosofisch/spiritueel	.25*
51	Ik stel vaak vragen over gevoelens, relaties of rechtvaardigheid	Filosofisch/spiritueel	.38***
52	Ik denk vaak na over de zin van leven en dood	Filosofisch/spiritueel	.19#
23	Ik ben intelligenter dan de meeste kinderen in mijn klas	Intelligentie/Talent	.18#
38	Ik heb een goed geheugen	Intelligentie/Talent	.09
39	Ik weet meer woorden dan de meeste kinderen in mijn klas	Intelligentie/Talent	.06
43	Ik ben/was minder goed in rekenen dan in andere vakken	Intelligentie/Talent	.23*
44	Ik ben goed in vreemde talen	Intelligentie/Talent	-.07
25	Ik kan pas echt goed leren op school als de leraar mij laat nadenken	Interesse	.05
30	Ik wil alleen leren dat wat me echt interesseert	Interesse	-.03
36	Ik kan mij heel goed concentreren als iets me interesseert	Interesse	.26*
45	Ik vind het leuker om kennis toe te passen dan uit mijn hoofd te leren	Interesse	.18
10	Ik heb vaak heel veel ideeën	Kunstzinnig	.26*
13	Ik ben artistiek/kunstzinnig	Kunstzinnig	.16
17	Ik kan me heel goed iets in mijn hoofd voorstellen	Kunstzinnig	.27**
18	Ik heb veel fantasie	Kunstzinnig	.26*
31	Ik ben creatief	Kunstzinnig	.34**
50	Ik vind het het leukst om een tekst zo te lezen alsof ik het beleef	Kunstzinnig	.31**
1	Ik kan NIET goed losse feiten onthouden (OMGECEDEERD)	Leren	.12
2	Ik ben NIET goed in het onthouden van namen (OMGECEDEERD)	Leren	.08
21	Ik weet NIET heel goed hoe ik moet leren (OMGECEDEERD)	Leren	.01
22	Ik vind de dingen op school niet moeilijk, maar wel lastig om te leren	Leren	.12
24	Ik vind woordjes leren NIET makkelijk (OMGECEDEERD)	Leren	.03
26	Ik heb een hekel aan stampwerk (dingen uit het hoofd leren)	Leren	.06
47	Ik vind oefenen vervelend	Leren	.05
48	Ik vind herhalen vervelend	Leren	.15
49	Ik heb een hekel aan meerkeuzevragen	Leren	.11
3	Ik doe bijna altijd wat er van mij gevraagd wordt	Sociaal-emotioneel	-.03
5	Ik heb behoefte aan onafhankelijkheid	Sociaal-emotioneel	.08
6	Ik ben emotioneel	Sociaal-emotioneel	.38***
7	Ik ben impulsief	Sociaal-emotioneel	.14
8	Ik ben introvert (in mezelf gekeerd)	Sociaal-emotioneel	.19#
9	Ik pas me altijd zoveel mogelijk aan	Sociaal-emotioneel	.05
11	Ik voel me nogal eens rusteloos (ik kan niet stilzitten)	Sociaal-emotioneel	-.01
12	Ik wil altijd van alles tegelijk doen	Sociaal-emotioneel	.03
20	Ik dwaal gemakkelijk af met mijn gedachten	Sociaal-emotioneel	.25*
27	Ik ben nogal snel afgeleid	Sociaal-emotioneel	.04
28	Ik heb moeite om de aandacht erbij te houden in een groepje	Sociaal-emotioneel	-.03
29	Ik heb last van faalangst (ik ben bang om fouten te maken)	Sociaal-emotioneel	.08
34	Ik kan er niet zo goed tegen als de dingen niet eerlijk gaan	Sociaal-emotioneel	.40***
37	Ik doe meestal heel erg mijn best, omdat ik het graag goed wil doen	Sociaal-emotioneel	.20#
40	Ik schiet vaak van de ene gedachte op de andere	Sociaal-emotioneel	.23*
46	Ik kan NIET goed structureren en organiseren (OMGECEDEERD)	Sociaal-emotioneel	-.02
53	Ik ben wel eens zo verdiept in iets dat ik alles om me heen vergeet	Sociaal-emotioneel	.28**
54	Ik probeer aardig te zijn, zodat anderen ook aardig zijn tegen mij.	Sociaal-emotioneel	.27**

Noot. # $p < .10$; * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bijlage C indeling II. Pearson correlatiecoëfficiënten

N	Items	categorie	Corr met HSP
4	Ik ben nieuwsgierig	Kenmerk 3 Dabrw	.07
14	Ik denk over veel dingen diep en lang na	Kenmerk 3 Dabrw	.19#
23	Ik ben intelligenter dan de meeste kinderen in mijn klas	Kenmerk 3 Dabrw	.18#
35	Ik overdenk alles wat me is overkomen	Kenmerk 3 Dabrw	.28*
38	Ik heb een goed geheugen	Kenmerk 3 Dabrw	.09
41	Ik vind het leuk om diepzinnige vragen te stellen	Kenmerk 3 Dabrw	.40***
42	Ik wil van alles altijd het waarom weten	Kenmerk 3 Dabrw	.25*
51	Ik stel vaak vragen over gevoelens, relaties of rechtvaardigheid	Kenmerk 3 Dabrw	.38***
52	Ik denk vaak na over de zin van leven en dood	Kenmerk 3 Dabrw	.19#
10	Ik heb vaak heel veel ideeën	Kenmerk 4 Dabrw	.26*
13	Ik ben artistiek/kunstzinnig	Kenmerk 4 Dabrw	.16
17	Ik kan me heel goed iets in mijn hoofd voorstellen	Kenmerk 4 Dabrw	.27**
18	Ik heb veel fantasie	Kenmerk 4 Dabrw	.26*
20	Ik dwaal gemakkelijk af met mijn gedachten	Kenmerk 4 Dabrw	.25*
31	Ik ben creatief	Kenmerk 4 Dabrw	.34**
40	Ik schiet vaak van de ene gedachte op de andere	Kenmerk 4 Dabrw	.23*
53	Ik ben wel eens zo verdiept in iets dat ik alles om me heen vergeet	Kenmerk 4 Dabrw	.28**
6	Ik ben emotioneel	Kenmerk 5 Dabrw	.38***
15	Ik denk vaak langer na dan anderen als iemand mij iets vraagt	Kenmerk 5 Dabrw	.16
16	Ik zie heel vaak kleine dingen die anderen vaak niet opvallen	Kenmerk 5 Dabrw	.09
19	Ik vind kleine dingen in het leven heel erg de moeite waard	Kenmerk 5 Dabrw	.31**
34	Ik kan er niet zo goed tegen als de dingen niet eerlijk gaan	Kenmerk 5 Dabrw	.40***
32	Ik voel soms dingen aan die anderen niet voelen	Kenmerk 5 Dabrw	.24*
33	Ik weet soms dingen die je eigenlijk niet kunt weten	Kenmerk 5 Dabrw	.25*
1	Ik kan NIET goed losse feiten onthouden (OMGECODEERD)	Leren en motivatie	.12
21	Ik weet NIET heel goed hoe ik moet leren (OMGECODEERD)	Leren en motivatie	.01
22	Ik vind de dingen op school niet moeilijk, maar wel lastig om te leren	Leren en motivatie	.12
24	Ik vind woordjes leren NIET makkelijk (OMGECODEERD)	Leren en motivatie	.03
25	Ik kan pas echt goed leren op school als de leraar mij laat nadenken	Leren en motivatie	.05
26	Ik heb een hekel aan stampwerk (dingen uit het hoofd leren)	Leren en motivatie	.06
30	Ik wil alleen leren dat wat me echt interesseert	Leren en motivatie	-.03
36	Ik kan mij heel goed concentreren als iets me interesseert	Leren en motivatie	.26*
45	Ik vind het leuker om kennis toe te passen	Leren en motivatie	.18
47	Ik vind oefenen vervelend	Leren en motivatie	.05
48	Ik vind herhalen vervelend	Leren en motivatie	.15
49	Ik heb een hekel aan meerkeuzevragen	Leren en motivatie	.11
50	Ik vind het het leukst om een tekst zo te lezen alsof ik het beleef	Leren en motivatie	.31**
2	Ik ben NIET goed in het onthouden van namen (OMGECODEERD)	Concentratie	.08
11	Ik voel me nogal eens rusteloos (ik kan niet stilzitten)	Concentratie	-.01
12	Ik wil altijd van alles tegelijk doen	Concentratie	.03
27	Ik ben nogal snel afgeleid	Concentratie	.04
28	Ik heb moeite om de aandacht erbij te houden als ik in een groepje	Concentratie	-.03
3	Ik doe bijna altijd wat er van mij gevraagd wordt	Sociaal gedrag	-.03
7	Ik ben impulsief (wanneer ik een idee of plan heb, wil ik dit meteen)	Sociaal gedrag	.14
8	Ik ben introvert (in mezelf gekeerd)	Sociaal gedrag	.19#
9	Ik pas me altijd zoveel mogelijk aan	Sociaal gedrag	.05
29	Ik heb last van faalangst (ik ben bang om fouten te maken)	Sociaal gedrag	.08
37	Ik doe meestal heel erg mijn best, omdat ik het graag goed wil doen	Sociaal gedrag	.20#
54	Ik probeer aardig te zijn, zodat anderen ook aardig zijn tegen mij.	Sociaal gedrag	.27**

Noot. # $p < .10$; * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Toelichting

Kenmerk 3 van Dabrowski heeft te maken met intellect. Deze mensen houden zich bezig met de vraag waar het leven over gaat (nieuwsgierig zijn, filosoferen).

Kenmerk 4 van Dabrowski heeft te maken met beeldend denkend vermogen/voorstellingsvermogen. Dit is belangrijk voor creativiteit.

Kenmerk 5 van Dabrowski heeft te maken met emotionele gevoeligheid, vergroot inlevingsvermogen en intuïtie.

Bijlage D Koppeling tussen de gemaakte vragen en referenties

Ik ben nieuwsgierig [ref. 3. p169]
Ik denk over veel dingen diep en lang na [ref.9, p15]
Ik ben intelligenter dan de meeste kinderen in mijn klas [ref.3, p56/57]
Ik overdenk alles wat me is overkomen [ref, 14]
Ik heb een goed geheugen [ref. 14]
Ik vind het leuk om diepzinnige vragen te stellen; bijv. waarom zijn wij op aarde [ref. 14]
Ik wil van alles altijd het waarom weten [ref.18]
Ik stel vaak vragen over gevoelens, relaties of rechtvaardigheid [ref. 14]
Ik denk vaak na over de zin van leven en dood [ref. 14]
Ik heb vaak heel veel ideeën [ref.3, p278]
Ik ben artistiek/kunstzinnig [ref. 3, p.278, p.164]
Ik kan me heel goed iets in mijn hoofd voorstellen [ref. 14 en ref.3, p.34]
Ik heb veel fantasie [ref.3, p105]
Ik dwaal gemakkelijk af met mijn gedachten [ref.9, p37]
Ik ben creatief [ref. 14 en ref.9, p72]
Ik schiet vaak van de ene gedachte op de andere [ref.14]
Ik ben wel eens zo verdiept in iets dat ik alles om me heen vergeet [ref. 14]
Ik ben emotioneel [ref. 14]
Ik denk vaak langer na dan anderen als iemand mij iets vraagt [ref.9, p 29]
Ik zie heel vaak kleine dingen die anderen vaak niet opvallen [ref.3 p105]
Ik vind kleine dingen in het leven heel erg de moeite waard [ref.3, p105]]
Ik kan er niet zo goed tegen als de dingen niet eerlijk gaan [ref. 14 en ref.3, p295]
Ik voel soms dingen aan die anderen niet voelen [ref.3, p28]
Ik weet soms dingen die je eigenlijk niet kunt weten [ref.3, p28]
Ik kan NIET goed losse feiten onthouden (OMGECODEERD) [ref.3, p37]
Ik weet NIET heel goed hoe ik moet leren (OMGECODEERD) [ref. 3, p37]]
Ik vind de dingen die ik op school moet leren niet moeilijk, maar wel lastig om te leren [ref.3, p37]]
Ik vind woordjes leren NIET makkelijk (OMGECODEERD) [ref.9, p37]
Ik kan pas echt goed leren op school als de leraar mij laat nadenken [ref.9, p86]
Ik heb een hekel aan stampwerk (dingen uit het hoofd leren) [ref.9, p86]
Ik wil alleen leren dat wat me echt interesseert [ref.9, p86]
Ik kan mij heel goed concentreren als iets me interesseert [ref. 14 en ref.3, p31]
Ik vind het leuker om kennis toe te passen dan letterlijk uit mijn hoofd te leren [ref. 9, p37]
Ik vind oefenen vervelend [ref. 9, p37]
Ik vind herhalen vervelend [ref. 9, p37]
Ik heb een hekel aan meerkeuzevragen [ref. 9, p37]
Ik vind het het leukst om een tekst zo te lezen dat het net is of ik het beleef [ref.14]
Ik ben NIET goed in het onthouden van namen (OMGECODEERD) [ref. 3, p146]
Ik voel me nogal eens rusteloos (ik kan niet stilzitten) [ref. 3, p170]
Ik wil altijd van alles tegelijk doen [ref. p169]
Ik ben nogal snel afgeleid [ref. . 9, p17]
Ik heb moeite om de aandacht erbij te houden als ik in een groepje werk [ref.3, p10]
Ik doe bijna altijd wat er van mij gevraagd wordt [ref.3, p293]
Ik ben impulsief (wanneer ik ineens een idee of een plan heb, wil ik dit meteen uitvoeren [ref.3, p.23]
Ik ben introvert (in mezelf gekeerd) [ref.3, p293]
Ik pas me altijd zoveel mogelijk aan [ref.3, p115]
Ik heb last van faalangst (ik ben bang om fouten te maken) [ref. 9, p9]
Ik doe meestal heel erg mijn best, omdat ik het graag goed wil doen [ref.3, p293]
Ik probeer aardig te zijn, zodat anderen ook aardig zijn tegen mij [ondergetekende]